

protstavljene, orijentacije – antropocentrizam i biocentrizam. U istraživanju percepcije života Cifrić jasno definira pojmove *život*, *zajednica života* i *biocentričnost* te prezentira mišljenja ispitanica i ispitanika o vrijednosti života, odnosno, o odnosu čovjeka prema ostalom živom svijetu. To je konkretizirano na instrumentu *biocentrizam*, pri čemu se propituje i odnos ispitanika prema nekim bioetičkim pitanjima (npr. genetički inženjering, pobačaj, eutanazija ...). Kao prilog raspravi, autor dodaje "biocentrični profil ispitanika", u kontekstu kojeg propituje filozofsko utemeljenje biocentrizma, njegov složen odnos prema antropocentrizmu te ističe kako su biocentrizam i antropocentrizam te njihove etičke implikacije duhovna sastavnica nasljeđa zapadne civilizacije. Sljedeći korak Cifrićeve analize jest propitivanje socijalnoga konteksta rezultata dobivenih istraživanjem, pri čemu je apostrofirana specifičnost populacije ispitanika i važnost sustava društvenih vrednota, konteksta i procesa socijalizacije koji se razlikuje od prijašnjih generacija.

Prava prirode i životinjskih vrsta nameću niz pitanja i otvaraju prostor brojnim filozofskim, teološkim i pravnim raspravama o pravima životinja. Cifrić u prilogu *Odnos prema susvijetu. Pravo susvijeta na život i čovjekovi postupci*, između ostalog, skicira i sociološki doprinos ovim raspravama sugeriranjem drukčijega pristupa – treba akceptirati empirijske činjenice o životu životinja i ugrožavanju prirodnog okoliša te na temelju njih govoriti o pravu prirode i "nekih oblika života u prirodi" (str. 204). Premda se o pravima životinja raspravlja već nekoliko desetljeća, u Hrvatskoj je ova problematika skromno zastupljena u akademskim krugovima, dok je u medijima potiču pojedinci ili udruge

za zaštitu životinja. Konstatacijom kako u Hrvatskoj nema cjelovite studije ni analize pravne regulative o položaju životinja i njihovoj zaštiti, autor čitateljice i čitatelje optiče na analizu i propitivanje ove aktualne i važne problematike. U posljednjim poglavljima Cifrić, s jedne strane, propituje pravo na život životinjskih vrsta, pri čemu jasno konkretizira tri teorijska pristupa – egalitarizam, segregaciju i borbu za opstanak, a s druge strane analizira motive čovjekovih postupaka prema životinjama i biljkama. Na kraju Cifrić podastire mišljenja ispitanica i ispitanika o odnosu čovjeka i susvijeta, odnosno o pravima životinja i motivima čovjekove brige za živi svijet.

Pitanje odnosa čovjeka i prirode, kulturne i biotičke ekumene te u knjizi istaknuta potreba za kreiranjem bioetičke ekumene ključna su i goruća egzistencijalna pitanja u okviru akademske zajednice, ali i izvan nje. Ova knjiga nije samo pionirski pothvat u hrvatskoj sociologiji i vrijedan doprinos problematiziranju bioetičkoga diskursa nego je i poticaj za nova empirijska istraživanja.

Marija Geiger

Peter Sloterdijk GOTTES EIFER. VOM KAMPF DER DREI MONOTHEISMEN

Verlag der Welt der Religionen im Insel Verlag, Frankfurt am Main und Leipzig, 2007., 218 str.

Suvremena su društva postala društva rizika, društva u kojima više ništa nije sigurno. Stoga su spremna žrtvovati vlastitu suverenost kako bi se u zajedništvu s drugima mogla sačuvati. Stvaraju se novi oblici zajedništva na ekonomskom, političkom i vojnom polju. Jedno bez drugoga ne ide. Suvremeni je čovjek egzistencijal-

no ugrožen, prisiljen je svaki dan donositi životno važne odluke. Više nema sekulariziranih ideologija 20. stoljeća (fašizma, nacionalsocijalizma i komunizma) koje su nudile osjećaj sigurnosti. Moderni čovjek luta. Religija se javlja kao jedini oblik i jedino utočište smisla. Čini se, stoga, da je André Malraux (1901-1976) imao pravo kada je kazao da će 21. stoljeće biti stoljeće religije ili ga neće biti.

Međutim, u ovo vrijeme svjedočimo ne samo da se religija i Sveto vraćaju na velika vrata u suvremena svjetska društva nego se, što je paradoksalno, s time povećava i njihova militantnost, ali i međusobno nepodnošenje i nesnošljivost, posebno između pripadnika triju svjetskih monoteizama: židovstva, kršćanstva i islama. Gdje su uzroci takvu stanju i što je to u svakoj od ovih triju jednobožackih, abrahamovskih religija što stvara netoleranciju prema drugima i rađa uvijek nove i gorljivije zagovornike?

Peter Sloterdijk u svojoj knjizi *Božja revnost. O borbi triju monoteizama (Gottes Eifer. Vom Kampf der drei Monotheismen)*, koja osim *Posvete*, ima osam zasebnih poglavlja, opisuje i analizira upravo spomenute konflikte i međusobna sporenja između triju svjetskih objavljenih monoteističkih religija: židovstva, kršćanstva i islama. U svom izlaganju pokazuje strukturu i sadržaj tih monoteizama.

U svojim razmatranjima Sloterdijk polazi od temeljne teze: religije i svjetonazori ljudski su proizvodi. Na njihov su nastanak i razvoj u povijesti utjecali razni čimbenici. Tako za određivanje i objašnjava vanje fenomena transcendencije ili Svetoga on nudi sedam pretpostavki, držeći se pritom teze Heinera Mühlmann koji smatra da transcendencija nastaje iz čovjekova pogrešnog shvaćanja *polaganog*, pod

kojim on razumijeva "kretanje (zbivanje) koje traje duže od jedne generacije. Da bismo ga promatrali, upućeni smo na suradnju s ljudima koji su živjeli prije nas i na suradnju s onima koji dolaze poslije nas". Drugi se korak sastoji u tvrdnji da transcendencija nastaje iz pogrešna shvaćanja *stresnog*. I tu se autor poziva na Mühlmannovu tezu (iz knjige *Natur der Kulturen*) kako je potrebno povezati analizu stresa i teoriju determiniranoga stvaranja rituala i simbola, kojom želi kazati da su ljudi nakon doživljenih snažnih stresnih situacija bili uvjereni da su one transcendentne naravi. Kao model za tu tvrdnju nudi u našem zapadnoeuropskom prostoru veoma prihvaćenu i stoljećima prakticiranu, a od Homera opjevanu, *Ahilovu srdžbu*, kojoj su se, smatra autor, ratnički miljei stare Europe utjecali stoljećima kao numinoznom vrelu svoga poziva. Treća postavka kaže kako transcendencija nastaje iz pogrešna shvaćanja onoga što on naziva 'nedohvatljivost drugoga' i to objašnjava na Jakovljevu odnosu prema Bogu onako kako to opisuje Thomas Mann u romanu *Josip i njegova braća*. Četvrta postavka kaže da transcendencija nastaje iz pogrešna razumijevanja funkcija imuniteta. Naime, imunitetski se sustavi na biološkoj razini manifestiraju kao sposobnost stvaranja obrambenih tjelašaca, na pravnoj se razini očituju u obliku procedura za kompenzaciju nepravde i nasilja, na magijskog strani u obliku obrambenih čarolija, dok se imuni sustavi na religijskoj strani iskazuju u ritualima kojima se želi prevladati kaos. U središtu toga sustava nalazi se osmišljavanje patnje, smrti, kaosa i slučaja. Taj čin, koji utjehu za pojedinca povezuje s ritualnim stabiliziranjem grupe, pokazuje kako su religije vezane uz govorne čine i time priključene na razinu simboličkih generalizacija. Ne može se stoga religija vezati isključivo uz primitivna nadanja i strahove, kako to navodi David Hume u svojoj knjizi *The Natural History of Religion*, nego mnogo više uz želje i osjećaje prevencije. Sloterdijk misli kako peta postavka ne može naći svoju funkcionalističku i naturalističku

stičku zamjenu. Riječ je o sposobnosti čovjeka da si predoči inteligenciju, odnosno o čovjekovoj sposobnosti da zamisli kako postoji inteligencija koja nadilazi njegovu. Iz konačnosti ljudskoga života može se izvesti šesta postavka fenomena transcencije, jer se smrtnici (ljudi) uvijek nalaze pod pritiskom da stvaraju predodžbe o mjestu kamo se *post mortem* trebaju preseliti. Stoga mjesto mrtvih u smislu potrebe objašnjenja same riječi ostaje transcendentno. Sedmo, transcencija nastaje iz pitanja o tome 'odakle' dolazi određena poruka. Polazi se od shvaćanja da neka onostrana instanca, u ovom smislu riječi, Bog, poziva određene ljude iz ljubavi, iz samilosti, iz ljutnje i daje im poruku koju primatelji prenose dalje ljudima na zemlji. Te se poruke, ako ispunjavaju određene kriterije, naziva objavama. U osmoj postavci autor navodi kako se studijem transcencije ne treba ubuduće baviti samo religijska znanost nego i kulturna znanost, koja bi mogla postati idealna moderatorica globalne ekumene i na njoj je da objasni zašto je "civilizacijski put još jedino otvoren".

Kako bi objasnio svoj stav o međusobnom ratu triju velikih monoteističkih religija, Sloterdijk na početku naglašava da on u ovoj knjizi ne piše povijest pojedinačnih monoteističkih religija, nego želi na idealtipskoj razini govoriti o njihovu nastanku, koji uspoređuje s *eksplozijom u tri faze (Dreiphasen-Explosion)* (ili o njihovom nastanku u sekvenci neprijateljskih prisvajanja). Takvim pristupom autor u prvi plan stavlja potencijale triju monoteizama koji proizvode konflikte i konkurencije. Uz to on naglašava da njegov pristup u razmatranjima nije pristup sa stajališta vjere i da njegovim interpretacijama neće biti zadovoljni ni jedni, ni drugi, ni treći,

jer im se njegovi opisi mogu činiti grubima. Uz to napominje da se neće baviti najrespektabilnijim sadržajima triju religija, nego samo potencijalima koji proizlaze iz njihove međusobne konkurencije i sukoba.

Židovski monoteizam, smatra Sloterdijk, nastaje emancipacijom od egipatskoga, hetitskoga i babilonskoga višeboštva. Započinje Abrahamovim okretanjem od zemlje prema nebu, o kojem je ovisilo sve ono što je na zemlji, u kojem Abraham traži za onim koji je jedan, najmoćniji i onostran. U početku Abrahamov Bog nije samo na nebu nego je još vezan za zemlju i on posjeduje sve ono što je ljudsko; on može "stvarati i razarati, ljubiti i mrziti, dopuštati i zabranjivati, nagrađivati i kažnjavati" i, kako kaže Luhmann, "promatrati". Međutim, birajući svoju religiju i tražeći u njoj da njegov Bog bude najveći, Abraham raskida saveze s drugim, manjim, božanstvima. Time se javlja nova suprotnost između Jednoga pravog izvansvjetskog (nadenaravnog) Boga i više unutarsvjetskih krivih manjih bogova. Bilo je potrebno "ono što je potpuno nevjerojatno učiniti (urediti) da za vjeru bude nešto najsigurnije". Na taj način židovski je Bog Jedan, on je samo Bog Izraela i ni jednoga drugog naroda. U tom je smislu posebno zanimljivo Sloterdijkovo razmišljanje o "novom razumijevanju žrtve", koje dolazi s pojavom židovskoga monoteizma, o mitu o egzodusu kao "konstitutivnom dijelu židovstva", osvrćući se pritom posebno na značenje pojma *pesah* (iz hebrejskog: preskočiti, mimoići, propustiti) te na židovsko iskustvo progona u 6. st. pr. Kr. No židovski se monoteizam kao takav, smatra autor, potvrđuje tek u babilonskom sužanjstvu, iz kojeg izrasta protestna teologija (*Protesttheologie*) kao teologija *trijumfa u porazu*.

Kršćanski monoteizam, smatra Sloterdijk, izrasta iz židovstva. Bog kojega propovijedaju Pavao i drugi apostoli zadržava neke karakteristike židovskoga Boga, ali poprima sasvim neke druge "potpuno neočekivane, zapravo provocirajuće i skandalozne karakteristike". Tek se u Pavlovoj

intervenciji mogu pronaći univerzalistički sadržaji postbabilonske židovske teologije. Autor u tom kontekstu naznačuje dva veoma važna događaja koja su povezana s pojavom Isusa iz Nazareta, a važna su za kršćanski monoteizam. Prvo, religijski impuls etnički ograničenoga kulta premješta se u komunikaciji na područje cijeloga imperija. Tadašnje Rimsko Carstvo (koje se razumijevalo kao cijeli svijet) postaje za Pavla područje njegova djelovanja. Narodni jezik, upotrijebljen za uže (nacionalno) stanovništvo, traži nove izričaje. Navješćivanje Evanđelja više nije moguće na hebrejskom jeziku nego na grčkom i latinskom. Promjenom prema globalnom ukida se dotadašnja narodna (nacionalna) baza vjere u jednoga Boga. Nositelj novoga monoteizma nije više u Izraelu, u prvome narodu Saveza. Pavao u svojoj genijalnosti prenosi dotadašnji savez Boga s jednim narodom na savez Boga sa svim narodima svijeta, na novi kolektiv, na Novi Izrael koji se naziva Crkva – *ecclesia*, čime se stvara prva zajednica – *communio*, duhovno tijelo Kristovo, dijelom kojega se postaje krštenjem. Zajednica svetih potiskuje dotadašnji etnocentrizam. Međutim, smatra Sloterdijk, svoju najvažniju pobjedu nova religija – kršćanstvo – postiže na polju rituala transformacijom židovskoga blagdana *pashe* u kršćansku *posljednju večeru*. Druga se značajka odnosi na činjenicu da je kršćanstvo, koje se doslovno prikazivalo kao religija ljubavi, slobode i srdačne inkluzije, *de facto* prakticiralo neljubaznost, rigoroznu stegu i nasilno uključivanje. Tek će nakon dva tisućljeća papa Ivan Pavao II. smoci snage da se pred cijelim svijetom ispriča za grijehе koje počinše "sinovi i kćeri" Crkve.

Govoreći o *islamskom monoteizmu*, Sloterdijk napominje kako s islamom na povijesno-religijskoj sceni nastupa treći

ekskluzivni monoteizam što ga karakterizira činjenica da se islam sam razumijeva kao "posljednji i potpuni izričaj Abrahama jednobožačkoga kompleksa". Svoje kasno pojavljivanje islam tumači potrebom da ispravi sve stranputice dviju drugih religija – židovstva i kršćanstva. Stoga i muslimanski teolozi nazivaju Muhameda, utemeljivača svoje religije, "pečatom prorokâ" (*Siegel der Propheten*). Ako je, smatra Sloterdijk, monoteističko zaoštavanje kod Pavla dovelo do premještanja od defenzivnoga k ofenzivnom univerzalizmu, islamsko je zaoštavanje dovelo do nastavka ofenzivnog univerzalizma od misionarske k militarističko-političkoj ekspanziji. Društveni oblik novoga pokreta postaje *umma*, nadnacionalna zajednica, čijim se članom ne postaje rođenjem nego ispovijedanjem svoje odanosti Allahu i njegovu proroku glasno i pred svjedocima.

Potom Sloterdijk navodi osamnaest temeljnih mogućnosti međusobnih sukobljavanja triju monoteizama, kao i onih unutar njih. To su: kršćanski antijudaizam (1), kršćanski antiislamizam (2), kršćanski antipoganizam (3), islamski antikristijanizam (4), islamski antijudaizam (5), islamski antipoganizam (6), židovski antikristijanizam (7), židovski antiislamizam (8), židovski antipoganizam (9). Zatim navodi mogućnost i zbilju unutarnjih raskola koji se događaju oko sljedeće temeljne tri postavke: kršćanski antikristijanizam (10), islamski antiislamizam (11) i židovski antijudaizam (12). Zatim dolaze koalicije: kršćani i muslimani zajedno protiv židova (13), židovi i muslimani zajedno protiv kršćana (14), židovi i kršćani zajedno protiv muslimana (15). Potom Sloterdijk govori o utjecaju ateizma na povijesni razvoj triju monoteizama. Po njegovu mišljenju, zato postoje kršćanski ateizam (16), islamski ateizam (17) i židovski ateizam (18). Iz tih su potencijala tijekom povijesnog razvoja monoteističkih međusobnih nadmetanja proizišla i tri glavna oblika ekspanzije: teokratski suverenizam, koji dovodi do separatizma, a koji je karakterističan za židovstvo, zatim ekspanzija kroz misije, kroz misijsko djelovanje, što nalazimo u kršćan-

stvu, te treći oblik ekspanzije koji se odvijao kroz *sveti rat* u islamu, pri čemu se ni u jednom od navedenih oblika nije prezalo od prisile, mučenja i ubijanja.

U traganju za odgovorom na pitanje kako je moguće smiriti, odnosno izbjeći, rat triju monoteizama on smatra da za to nije dovoljan samo međureligijski dijalog. Potrebno je odricanje svih religija od polaganja prava na konačnu, apsolutnu istinu i na vječno spasenje. Potrebno je, smatra autor, u Lessingovu smislu voditi *trijalog*, kako bi se revnost svake od triju monoteističkih religija integrirala u procese civilizacije, jer pitanja koja danas religije postavljaju nisu više religijske naravi, nego su "socijalna pitanja" i na njih se može odgovoriti jedino na civilizacijskom putu.

Na kraju treba kazati da ovu knjigu valja shvatiti kao poziv, kao nagovor da se ljudi – poglavito pripadnici triju monoteizama – okrenu izgradnji civilizacije kojom će se moći ostvariti zajedničku budućnost.

Ivan Markešić

GLOBALIZACIJA I REGIONALNI IDENTITET

Antun Šundalić i Božidar Petrač, ur.

Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija, 2007.,
228 str.

U izdanju Ekonomskog fakulteta u Osijeku 2007. godine objavljen je zbornik radova sa znanstvenoga kolokvija pod nazivom *Globalizacija i regionalni identitet*, održanog 7. travnja 2007. Kolokvij je organiziran u okviru dvaju istraživačkih projekata koji se provode uz potporu Ministarstva

znanosti, obrazovanja i športa RH: 1. *Post-tranzicijski identitet ruralnog prostora Slavonije i Baranje* i 2. *Diversifikacija gospodarskih aktivnosti u funkciji ruralnog razvitka*. Kako ističu sami urednici, glavna tema ovoga skupa bila je propitivanje identiteta hrvatskoga društva i regionalnih posebnosti Slavonije i Baranje u uvjetima globalizirane stvarnosti. Interdisciplinarnim pristupom ovoj temi, koju su razmatrali sociolozi, demografi, ekonomisti i agroekonomisti, radovi u zborniku pristupaju hrvatskom društvu i slavonsko-baranjskoj regiji kao gospodarskom i sociokulturnom prostoru koji ima svoju posebnost, ali koji je i "osuđen" na standarde globalizirane stvarnosti koji u uvjetima nove raspodjele moći određuju i toj regiji novu ulogu. Zbornik sadrži predgovor, 10 tekstova podijeljenih u četiri tematska dijela, a na kraju su svi sažeci te bilješke o autorima.

Prvi tematski dio pod naslovom *Pred zahtjevima nove stvarnosti* sadrži tekstove Željka Pavića: *Regije u doba druge moderne-nova teritorijalizacija*, Dražena Živića: *Demografski aspekti regionalne/prostorne polarizacije Hrvatske* i Dragutina Babića: *Komunikacijska dimenzija (re)konstrukcija lokalnih zajednica nakon ratnih sukoba: empirijsko istraživanje-usporedba Zapadne i Istočne Slavonije*. Ključno pitanje u radu Ž. Pavića jest kakvo je današnje značenje regija i regionalnog identiteta te utječe li na to makrostrukturalna društvena promjena koju u sociologiji neki definiraju kao prijelaz iz prve u drugu modernu. Autor polazi od Beckove teze kako je prva moderna spoj normativnoga i metodološkoga nacionalizma, koji je nacionalni prostor shvaćao kao osnovnu odrednicu društvenih procesa. Globalizirana druga moderna donosi i novo shvaćanje prostora, dijalektiku globalnog i lokalnog te novo povlačenje granica uz reteritorijalizaciju. Pavić ističe kako, u toj novoj kapitalističkoj proizvodnji prostora, regije postaju važne ekonomske jedinice, nasuprot drugorazrednoj ulozi u prvoj modernu, postaju konkurentne i pojavljuju se u ulozi lokalnih *clustera* osnovanih na teritorijalnoj blizini i lokalnim in-